

ПЕДАГОГІЧНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкрито особливості формування педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів як основи їх особистісно-професійного становлення.

Ключові слова: педагогічні цінності, ціннісні орієнтації, педагогічна рефлексія, особистісно-професійне становлення вчителя початкових класів.

Актуальність проблеми формування професійно-педагогічних цінностей учителів початкових класів зумовлена стратегічними завданнями щодо створення нової системи освіти на основі прогресивних концепцій, інноваційного підґрунтя діяльності сучасної школи.

Професійні цінності є важливим моментом у підготовці й професійному становленні майбутнього вчителя [2]. У професійній діяльності суб'єкт виражає своє розуміння об'єкта й предмета діяльності, засобів її значущості для себе та інших. Багатогранність цінностей у структурі особистості дає змогу досліджувати їх у контексті багатьох феноменів: світогляд, мислення тощо. Процес оволодіння особистістю професійно-педагогічними цінностями проходить ряд послідовних етапів: орієнтація в педагогічній дійсності й набуття професійних знань, умінь, навичок; використання набутих знань на практиці; створення власних професійно-педагогічних цінностей.

У нашому дослідженні одним із перших постає завдання визначення індикаторних характеристик, що фіксують професійно значущі цінності вчителя початкових класів, які виникають у його професійній діяльності. Так, психолого-педагогічними характеристиками професії вчителя початкових класів є особистісні якості, які умовно можна поділити на три основні групи: емоційні, мотиваційні, інтелектуальні. Ця проблема особливо актуальна саме щодо цієї професії, оскільки компоненти, які характеризують особистість учителя, забезпечують його професійні функції й дають можливість взаємодіяти з учнем.

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти формування педагогічних цінностей майбутніх учителів початкових класів як основи їх особистісно-професійного становлення.

Успіх професійної діяльності залежить від задоволеності власною професією, професійного інтересу й безпосередньо організації та управління її об'єктивними й суб'єктивними елементами, з якими пов'язаний цей вид діяльності. Світоглядна позиція, відображаючи систему активних відносин вчителя в професійній діяльності та її основну цінність – дитину, визначає професійну спрямованість фахівця.

Деякі науковці (З. Курлянд, Г. Нагорна) виходили з того, що професійно-педагогічна спрямованість – це наявність глибокого, стійкого інтересу до педагогічної діяльності, потреби займатися нею, що виявляється в прагненні до професійного розвитку, вдосконалення; усвідомлення високої соціальної та особис-

тісної значущості педагогічної творчості; професійна готовність до педагогічної діяльності.

Р. Хмелюк стверджує, що професійно-педагогічна спрямованість, як провідна професійна властивість особистості, дає вчителю змогу проникати в закономірну природу педагогічних явищ і процесів, адекватно орієнтуватися в створюваних ситуаціях, передбачати цілеспрямовані способи впливу на духовний світ вихованців. Зазначаючи, що професійно-педагогічна спрямованість формується в процесі спеціальної підготовки, автор акцентує увагу на тому, що вона, по суті, виражається в усвідомленості професії вчителя, стійкому позитивному ставленні до неї, схильності до спілкування і роботи з дітьми [7, с. 254].

Н. Левітов під спрямованістю особистості розуміє своєрідне вибіркове ставлення людини до дійсності, що впливає на її діяльність і є її визначальною характеристикою [1]. Подібну точку зору висловлює В. М'ясищев, який визначає спрямованість особистості як вибіркиму активність у її відносинах і діяльності [5].

Отже, спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, інтересів, цінностей, що спрямовують діяльність щодо об'єктивної дійсності. Показниками спрямованості є ставлення людини до суспільства, праці, подій, інших людей, самої себе. Ставлення – вибіркимий, усвідомлений зв'язок людини зі значущим для неї об'єктом [5].

Професійну спрямованість сучасних учителів окреслено комплексом педагогічних дисциплін, що є основою в системі підготовки студента. Підвищення якості професійної підготовки досягається різними шляхами:

- оновленням змісту навчального процесу відповідно до останніх досягнень науки й практики;
- підвищенням науково-педагогічної кваліфікації вчителів, їхнім активним залученням до участі у творчій діяльності;
- оновленням навчальної й науково-експериментальної бази для вдосконалення практичних навичок [8].

Чітко виражена спрямованість на загальнолюдські цінності створює передумови формування професійно значущих цінностей. Так, професійні цінності вчителя початкових класів (цілеспрямованість, принциповість, самостійність, ініціативність, стійкість, організованість, витримка тощо) слугують важливою передумовою успішного становлення майбутнього вчителя. Вони також відіграють важливу роль у формуванні в учителя позитивних мотивів, що визначають ставлення до майбутньої діяльності.

Форми існування та виявлення спрямованості особистості включають у себе підготовку студентів до відповідних професійних дій, виступаючи мотивами поведінки та діяльності, визначаючи вибір напрямку діяльності, спричиняють вибір відповідних дій і вчинків у певній ситуації. Тому спрямованість визначається і як сукупність мотивів поведінки особистості.

У дослідженнях Н. Кузьміної [3] визначено основні компоненти структури професійної спрямованості особистості вчителя, а саме:

- свідомість суспільної значущості професії вчителя (когнітивний компонент);
- задоволеність обраною педагогічною професією, мотивація професійної діяльності (емоційний компонент);
- усвідомлення й самооцінка своїх педагогічних здібностей майбутніми вчителями, їхнє ставлення до труднощів професійної діяльності (дійовий компонент).

Н. Кузьміною виділено й охарактеризовано п'ять рівнів діяльності вчителя: репродуктивний (мінімальний), адаптивний (низький), локально-моделювальний (середній), системно-моделювальний (вищий) [3]. Відповідно до них Ю. Бабанський виділяє етапи розвитку педагогічного професіоналізму:

1) володіння основами професії, успішне застосування відомих прийомів діяльності на практиці (учитель-професіонал);

2) використання в учительській практиці разом з апробованими засобами оригінальних нових підходів до розв'язання завдань, їх успішна реалізація у власній діяльності (вчитель-новатор);

3) уміння вчителя не лише пропонувати нові ідеї, застосовувати їх у своїй діяльності, а й науково обґрунтовано оцінювати їх ефективність і можливість передачі іншим (учитель-дослідник) [6].

Тому ознаками високої кваліфікації вчителя є єдність високого рівня соціальної активності та світогляду.

Психологічний аспект професійного становлення характеризується відповідним рівнем сформованості педагогічних здібностей (організаційних, комунікативних, навчально-пізнавальних, творчих), наявністю професійно значущих якостей і цінностей особистості (любов до дітей, чесність, справедливість, доброта, витримка, терпіння, принциповість, почуття гумору тощо), особливістю нервової системи, педагогічними умовами тощо. При цьому слід підкреслити, що саму по собі констатацію наявності перелічених вище моментів не можна розглядати як психологічну основу процесу становлення майбутніх учителів початкових класів. При вирішенні педагогічних ситуацій у навчально-виховному процесі студенти виявляють активність, спрямовану на вирішення педагогічних проблем, пізнання своєї індивідуальності в майбутній педагогічній діяльності. Цей процес самопізнання й самостворення індивідуальності, для якої характерні компенсаторні відношення властивостей, є психологічною основою формування професійно-педагогічних цінностей у процесі професійного становлення майбутніх спеціалістів.

Індивідуальні особливості людини інтегруються в цілісну індивідуальність у процесі діяльності, в якій формуються й практичні аспекти професійного становлення, а саме безпосереднє втілення особистісних цінностей у професійне життя.

Виходячи з такого аналізу професійного становлення майбутніх фахівців, ми прогнозуємо необхідним розвиток таких компонентів професійно-педагогічних цінностей: мотиваційного (потреби, мотиви, інтереси, установки, переконання), змістово-процесуального (педагогічні знання, уміння, навички, здібності) і рефлексивного (самопізнання, самовдосконалення, самооцінка).

Особливості руху діяльності розкриваються при виділенні ціннісних орієнтацій особистості в навчально-виховному процесі пізнавальної та практичної діяльності, спрямованої на їх розкриття. Чергування то однієї, то іншої сторони діяльності викликає зміну періодів у становленні особистості, посилює можливість формування тих чи інших професійних цінностей.

Отже, виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури, ми вважаємо за необхідне розглядати феномен професійно-педагогічних цінностей з позицій мотиваційного, змістово-процесуального та рефлексивного компонентів. Означені професійні цінності вчителя не є природженим явищем, вони формуються й розвиваються завдяки досвіду людини.

Згідно із загальноновизнаними науковими підходами (Н. Кузьміна, В. Сласт'юнін, О. Щербаков та ін.), мотиваційний компонент становить основу інших складників професійно-педагогічних цінностей. Відтак, складниками мотиваційного компонента виступають наявність професійних мотивів та інтересів в оволодінні професією вчителя, а також усвідомлення значущості професійно-педагогічних цінностей. Змістово-процесуальний компонент відображає наявний рівень теоретичних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для практичної діяльності майбутнього вчителя початкових класів. Рефлексивний компонент професійно-педагогічних цінностей включає самопізнання та самооцінку професійної діяльності, що виражається через професійну спрямованість.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений з метою з'ясування стану дослідження проблеми професійно-педагогічних цінностей як основи процесу становлення майбутнього спеціаліста, дає підстави для таких узагальнень.

Феномен “професійно-педагогічних цінностей” – багатоаспектне та багаторівневе утворення. Складність його науково-педагогічного усвідомлення пов'язана з тим, що професійні цінності водночас можуть бути розглянуті як вирішальні моменти в професійному становленні майбутнього вчителя початкових класів.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки домінує підхід до визначення професійних цінностей як якостей особистості – таких, що забезпечують успішний перехід із системи вузівського навчання до професійної діяльності.

Дослідження процесу становлення майбутніх учителів початкових класів на основі оволодіння професійно-педагогічними цінностями є теоретично й практично значущим. Психологічний аспект професійного інтересу полягає в тому, що він виявляється в індивідуальних особливостях особистості, в його психічних процесах, що включають інтелектуальний, мотиваційний та емоційний компоненти, і формується в процесі діяльності.

Якщо розглядати цінності як невідокремлений елемент професійної діяльності, органічний складник її цілісності, що виявляє себе на всіх етапах її підготовки й виконання, то вважаємо правомірним припустити, що сама по собі цінність не може володіти змістовними характеристиками без співвіднесення із самою особистістю та професійною діяльністю, що нею реалізується. Механізм професійно-педагогічних цінностей учителя можна пояснити крізь призму властивостей та відносин суб'єкта, завдяки яким відбувається його професійне становлення. Таким чином, професійно-педагогічні цінності є результатом складної трансформації інтересів, мотивів, потреб під впливом практики, усвідомлення, переосмислення.

У процесі професійного становлення майбутнього вчителя початкових класів відбувається зміна уявлень про професійну діяльність. Виділення студентом тієї чи іншої сторони професійної дійсності як значущої залежить від умов її життєдіяльності.

Професійне становлення майбутнього фахівця передбачає розв'язання двох головних завдань, а саме психологічного та педагогічного. Через психологічний аспект здійснюється формування таких цінностей, які визначають позитивне ставлення до професійної діяльності, які, виконуючи функцію мотивів, виступають як інтелектуальні, емоційні та інші явища. До них зараховуємо гуманізм, комунікабельність, емоційність, професіоналізм, людяність, взаєморозуміння тощо.

До основних професійно-педагогічних цінностей, що визначають становлення спеціаліста, важливо віднести цінності, які пов'язані з усвідомленням об'єктивної потреби та спеціальної значущості для суспільства професії вчителя початкових класів.

Ефективним шляхом психологічного становлення й особистого розвитку є здатність до рефлексії. У педагогіці та психології рефлексію розглядають як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психологічних станів і актів. Рефлексивні процеси характеризуються як самоаналіз [2; 4]. З позицій соціальної психології рефлексія – це характеристика людського мислення. У цьому значенні поняття ототожнюється з роздумами, міркуваннями [6]. Отже, рефлексія – це розуміння людиною самої себе, усвідомлення й оцінка власних дій і вчинків.

Особистісне самоосмислення, самовизначення можливе тільки на відповідному рівні розвитку свідомості – з появою особистісної рефлексії, аспектами якої є самоаналіз, самооцінка, саморозвиток. Кожен з названих аспектів є механізмом самовизначення індивіда, а тому їх співвідношення, у свою чергу, забезпечує професійне становлення майбутнього спеціаліста.

Рефлексія, як правило, спричиняється ускладненнями в діяльності, що потребує аналізу, усвідомлення, оцінювання структури та змісту професійної діяльності. Педагогічна рефлексія – це діяльність, яка зумовлює здатність особистості до самоаналізу з метою усвідомлення цілей і структури своєї діяльності та засобів оптимізації професійної діяльності.

У педагогіці рефлексія – це родове поняття інтелектуальної й емоційної діяльності, в якій індивід усвідомлює свій досвід і ціннісні ставлення. Рефлексія передбачає самопізнання суб'єктом власних психічних станів та актів [4]. Професійна рефлексія передбачає усвідомлення цілей, проблем навчально-виховного процесу, проблем самопізнання та самооцінювання. Тому необхідною умовою професійного становлення майбутнього фахівця вважаємо здатність до рефлексії як одну з базових професійно важливих цінностей.

Через рефлексію студент відображає ставлення до професійної діяльності, регулює психічні стани й оцінює їх. Отже, механізм саморегуляції забезпечує утворення нових цінностей, які впливають на зміст та спрямованість на професійну діяльність.

Педагогічна підготовка передбачає набуття теоретичних професійних знань та формування практичних умінь і навичок. Аспекти професійного становлення взаємопов'язані між собою. Так, наприклад, організована відповідним чином професійна діяльність, що передбачає наявність теоретичних знань і практичних умінь, є важливою передумовою в забезпеченні психологічного мікроклімату цієї діяльності.

Висновки. Отже, професійно-педагогічні цінності як складні утворення відображають різні форми та взаємодії суспільного й індивідуального в особистості майбутнього вчителя, що формуються під впливом об'єктивної дійсності, шляхом оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками. На цій підставі суб'єкт реалізує засвоєні професійні цінності, зіставляючи їх зі своїми переконаннями, потребами, інтересами.

Психологічний і педагогічні аспекти підготовки майбутнього вчителя у ВНЗ формують у структурі особистості професійні ціннісні орієнтації та професійно-педагогічні цінності, що є вихідним моментом у професійному становленні майбутнього вчителя початкових класів.

Список використаної літератури

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учебник для вузов / И.А. Зимняя. – [2-е изд., доп., испр. и перераб.]. – М. : Логос, 200. – 384 с.
2. Колеси М. Особенности рефлексии как формы самопознания личности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : 19.00.01 / М. Колеси. – К., 1996. – 16 с.
3. Кузьмина Н.В. Методы для анализа деятельности педагогов : методические рекомендации / Н.В. Кузьмина. – Л., 1975. – 125 с.
4. Ліненко А.Ф. Теорія і практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності / А.Ф. Ліненко. – К. : Ін-т педагогіки АПН України, 1996. – 420 с.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / Акад. пед. и соц. наук. Моск. психолого-соц. ин-та; [сост. В.А. Журавель ; под ред. А.А. Бодалева]. – М. : Воронеж : Ин-т практ. психологии : НПО МОДЕК, 1995. – 356 с.
6. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
7. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні / О.В. Сухомлинська // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / [за заг. ред. О.В. Сухомлинської, П.Р. Ігнатенка, Р.П. Скульського ; упор. О.М. Павліченка]. – К., 1997. – С. 3–11.
8. Цукерман Г.А. Психология саморазвития / Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров. – М., 1995. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2012.

Хомярчук А.П. Педагогические ценности в контексте личностно-профессионального становления будущего учителя начальных классов

В статье раскрыты особенности формирования педагогических ценностей у будущих учителей начальных классов как основы их личностно-профессионального становления.

Ключевые слова: педагогические ценности, ценностные ориентации, педагогическая рефлексия, личностно-профессиональное становление учителя начальных классов.

Homyarchuk A. Pedagogical values in the context of personal and professional development of primary school teachers

The article describes the features of the formation of pedagogical values of primary school teachers as the basis of their personal and professional development.

Key words: pedagogical values, value orientations, pedagogical reflection, personal and professional development.